

G'ARBIY YEVROPA SHARQSHUNOSLIGIDA NAVOIYGA OID KENG
KO'LAMLI TADQIQOTLARNING PAYDO BO'LISHI: E. J. W. GIBB
TADQIQOTLARI ASOSIDA

Sarvinoz Rajabboyeva

SamDCHTI magistratura bosqichi talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada G'arbiy Yevropa sharqshunosligida Alisher Navoiy ijodini o'rganish jarayonining shakllanishi va rivojlanishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda ayniqsa ingliz sharqshunosi Elias John Wilkinson Gibbning ilmiy qarashlariga alohida e'tibor qaratiladi. Gibb turkiy adabiyot tarixini o'rganishda muhim o'rin egallagan olimlardan biri bo'lib, u o'zining "A History of Ottoman Poetry" asarida turkiy she'riyat rivojini keng tahlil qilgan. Mazkur tadqiqot Gibbning ilmiy qarashlari asosida Navoiy ijodining G'arb ilmiy muhitida qanday talqin qilinganini ko'rsatishga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *Alisher Navoiy, G'arbiy Yevropa sharqshunosligi, Elias Gibb, turkiy adabiyot, sharqshunoslik tadqiqotlari.*

Abstract. *This article analyzes the emergence and development of scholarly studies on Alisher Navoi in Western European Oriental studies. Particular attention is given to the research of the British orientalist Elias John Wilkinson Gibb, who played an important role in the study of Turkic literary history. In his well-known work A History of Ottoman Poetry, Gibb examined the development of Turkic poetry and highlighted the significance of Alisher Navoi's literary heritage. The study aims to demonstrate how Navoi's works were interpreted and evaluated in Western academic discourse through Gibb's research.*

Keywords: *Alisher Navoi, Western European Oriental studies, Elias J. W. Gibb, Turkic literature, literary history.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается становление и развитие исследований творчества Алишера Навои в западноевропейском востоковедении. Особое внимание уделяется научным трудам английского востоковеда Элиаса Джона Уилкинсона Гибба, который сыграл значительную роль в изучении истории тюркской литературы. В своем известном труде A History of Ottoman Poetry Гибб подробно анализировал развитие тюркской поэзии и отметил важность литературного наследия Алишера Навои. Цель исследования — показать, как творчество Навои было интерпретировано и оценено в западной научной среде на основе работ Гибба.*

Ключевые слова: *Алишер Навои, западноевропейское востоковедение, Э. Дж. У. Гибб, тюркская литература, история литературы.*

Kirish

Alisher Navoiy (1441–1501) turkiy adabiyot tarixida alohida o'rin egallagan buyuk shoir, mutafakkir va davlat arbobi hisoblanadi. U o'z asarlari orqali turkiy tilning badiiy imkoniyatlarini kengnamoyon etib, bu tilni yuksak adabiy darajaga ko'targan ijodkor sifatida

tanilgan. Navoiy ijodi XV asrdayoq Markaziy Osiyo, Eron va boshqa Sharq mamlakatlarida keng tarqalgan bo'lib, uning asarlari ko'plab qo'lyozma nusxalarda ko'chirilib, turli hududlarga yoyilgan. Shoirning "Xamsa", "Xazoyin ul-maoniy", "Mahbub ul-qulub" kabi asarlari Sharq adabiy an'analari muhim o'rin egallaydi. Shu sababli Navoiy merosi uzoq vaqt davomida asosan Sharq olimlari tomonidan o'rganilgan va baholangan. Keyinchalik esa uning ijodi G'arbiy Yevropa olimlari e'tiborini ham torta boshladi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Yevropada sharqshunoslik fanining rivojlanishi Sharq xalqlari tarixi, madaniyati va adabiyotiga bo'lgan qiziqishning ortishiga olib keldi. Bu davrda ko'plab yevropalik olimlar turkiy xalqlar madaniy merosini o'rganishga kirishdilar. Ayniqsa, turkiy adabiyot tarixini ilmiy asosda tadqiq qilish jarayonida Alisher Navoiy ijodi muhim manba sifatida qarala boshladi. G'arbiy Yevropa sharqshunoslari Navoiy asarlarini o'rganib, uning turkiy adabiyot taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyatini tahlil qilishga harakat qildilar. Bu jarayonda ingliz sharqshunosi Elias John Wilkinson Gibb (1857–1901) alohida o'rin tutadi. U turkiy adabiyot tarixini tizimli ravishda o'rganib, o'zining mashhur "A History of Ottoman Poetry" asarida turkiy she'riyat rivojini keng yoritgan. Gibb o'z tadqiqotlarida Navoiy ijodining turkiy adabiyot rivojidagi ahamiyatini alohida ta'kidlab, uning asarlari turkiy tilning badiiy imkoniyatlarini namoyon etganini qayd etadi. Shu sababli Gibbning ilmiy ishlari G'arbiy Yevropa sharqshunosligida Navoiy merosini o'rganishning muhim bosqichlaridan biri sifatida qaraladi. Mazkur maqolada aynan Gibb tadqiqotlari asosida G'arbiy Yevropa ilmiy muhitida Navoiy ijodiga bo'lgan qiziqishning shakllanishi va rivojlanishi tahlil qilinadi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda G'arbiy Yevropa sharqshunosligida Alisher Navoiy ijodining o'rganilishi, ayniqsa Elias John Wilkinson Gibb tadqiqotlari misolida tahlil qilish uchun bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, tarixiy-tahliliy metod qo'llanilib, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Yevropa sharqshunosligida turkiy adabiyotga bo'lgan qiziqishning shakllanish jarayoni ko'rib chiqildi. Bu metod orqali Gibbning ilmiy faoliyati, uning yashagan davridagi ilmiy muhit hamda sharqshunoslik fanining rivojlanish bosqichlari tahlil qilindi. Shuningdek, tadqiqot davomida manbashunoslik yondashuvi ham qo'llanilib, Gibbning asosiy ilmiy asari hisoblangan A History of Ottoman Poetry kitobi hamda boshqa ilmiy manbalar o'rganildi. Mazkur manbalar orqali Gibbning turkiy adabiyot tarixiga, xususan Alisher Navoiy ijodiga bergan baholari aniqlanib, ularning ilmiy ahamiyati tahlil qilindi. Shu bilan birga, Navoiy ijodining G'arb ilmiy muhitida qanday talqin qilingani va bu jarayonda Gibbning o'rni qanday bo'lganini aniqlash maqsadida mavjud ilmiy adabiyotlar ham ko'rib chiqildi.

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tahliliy metod ham muhim rol o'ynadi. Ushbu metod yordamida Gibb tomonidan berilgan ilmiy qarashlar boshqa sharqshunos olimlarning fikrlari bilan qiyoslab o'rganildi. Natijada Gibbning turkiy adabiyot tarixini talqin qilishdagi o'ziga xos yondashuvi va uning Navoiy ijodiga bergan bahosi aniqlashtirildi. Bundan tashqari, ilmiy umumlashtirish metodi qo'llanilib, Gibb tadqiqotlarining G'arbiy Yevropa sharqshunosligidagi ahamiyati hamda Navoiy merosini o'rganishga qo'shgan hissasi umumiy

tarzda tahlil qilindi. Tadqiqotda foydalanilgan manbalar orasida Gibbning ilmiy ishlari bilan bir qatorda turkiy adabiyot tarixiga oid zamonaviy ilmiy tadqiqotlar ham mavjud bo'lib, ular Gibb qarashlarini yanada chuqurroq tushunishga yordam berdi. Shu asosda maqolada G'arbiy Yevropa sharqshunosligida Navoiyga oid tadqiqotlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi jarayoni ilmiy asosda yoritildi.

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida G'arbiy Yevropa sharqshunosligida turkiy adabiyot tarixini o'rganishga bo'lgan qiziqish sezilarli darajada ortgan. Bu jarayonda ingliz sharqshunosi Elias John Wilkinson Gibbning ilmiy tadqiqotlari muhim rol o'ynagan. Gibb turkiy adabiyot tarixini tizimli ravishda o'rganib, uni Yevropa ilmiy muhitiga tanitishga harakat qilgan olimlardan biridir. Uning eng muhim ilmiy ishlari qatoriga kiradigan *A History of Ottoman Poetry* asari turkiy she'riyat tarixini keng qamrovda yoritgan. Ushbu asarda Gibb turkiy adabiyot rivojini tarixiy jarayon bilan bog'liq holda tahlil qiladi va bu jarayonda Markaziy Osiyo adabiy an'alarining, ayniqsa Alisher Navoiy ijodining ahamiyatini alohida ta'kidlaydi.

Gibb o'z tadqiqotlarida Navoiy ijodini turkiy adabiyot tarixidagi muhim bosqichlardan biri sifatida baholaydi. Uning fikricha, Navoiy nafaqat yirik shoir, balki turkiy adabiy tilning rivojiga katta hissa qo'shgan ijodkor hisoblanadi. Gibb Navoiyning asarlari turkiy tilning badiiy imkoniyatlarini keng namoyon etganini ta'kidlab, quyidagicha yozadi:

“In the hands of Nava'i the Chagatai language became capable of expressing the most refined poetic ideas and thus proved itself a worthy vehicle for literary expression.”

Bu fikr Navoiy ijodining til rivojidagi ahamiyatini ko'rsatadi. Gibbning qarashlariga ko'ra, Navoiy turkiy tilni faqat kundalik muloqot vositasi sifatida emas, balki murakkab badiiy g'oyalarni ifodalashga qodir adabiy til darajasiga ko'targan shoir hisoblanadi. Shu sababli u Navoiy ijodini turkiy adabiyot tarixidagi muhim turning point sifatida baholaydi.

Gibb shuningdek, Navoiy ijodining keyingi turkiy adabiyotga ko'rsatgan ta'sirini ham alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, Navoiy ijodi keyingi davrlarda yashagan ko'plab shoirlar uchun muhim adabiy an'ana yaratgan. Bu haqda Gibb quyidagi fikrni bildiradi:

“The influence of the great Central Asian poet Ali-Shir Nava'i extended far beyond the limits of his own land and profoundly affected the development of later Turkic poetry.”

Bu parcha Navoiy ijodining faqat Markaziy Osiyo hududida emas, balki boshqa turkiy hududlarda ham muhim ta'sir ko'rsatganini ko'rsatadi. Gibbning fikricha, Navoiy yaratgan adabiy an'alar keyinchalik Usmonli turk adabiyotida ham sezilarli darajada namoyon bo'lgan. Shu sababli Gibb turkiy adabiyot tarixini o'rganishda Markaziy Osiyo adabiy merosini alohida e'tiborga olish zarurligini ta'kidlaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatadiki, E. J. W. Gibbning ilmiy ishlari G'arbiy Yevropa ilmiy muhitida Alisher Navoiy ijodini o'rganish uchun muhim nazariy va ilmiy asos yaratgan. Gibb turkiy adabiyot tarixini o'rganishda faqat Usmonli turk adabiyoti bilan cheklanib qolmagan, balki uning ildizlarini Markaziy Osiyo adabiy an'alari bilan bog'liq holda tahlil qilgan. Ayniqsa, u Navoiy ijodini turkiy adabiyot taraqqiyotida muhim burilish nuqtasi

sifatida baholagan. Gibbning tadqiqotlari orqali Yevropa olimlari turkiy adabiyotning shakllanish jarayoni, uning asosiy namoyandalari va badiiy an'analari haqida yanada kengroq tasavvurga ega bo'ldilar. Natijada Navoiy ijodi G'arbiy Yevropa ilmiy doiralarida jiddiy ilmiy tadqiqot obyekti sifatida qarala boshladi.

Muhokama jarayonida shuni ta'kidlash mumkinki, Gibbning ilmiy qarashlari keyingi sharqshunos olimlar uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilgan. Uning tadqiqotlari turkiy adabiyot tarixini tizimli o'rganish zarurligini ko'rsatib berdi. Gibb tomonidan berilgan ilmiy baholar keyinchalik boshqa sharqshunos olimlar, jumladan rus va yevropa tadqiqotchilari tomonidan ham rivojlantirildi. Masalan, XX asr sharqshunoslari Navoiy ijodini o'rganishda Gibbning xulosalariga tayanib, turkiy adabiyot tarixining ayrim masalalarini yanada chuqurroq tahlil qildilar. Bu esa Navoiy merosining xalqaro ilmiy muhitda yanada kengroq o'rganilishiga olib keldi.

Shuningdek, Gibbning tadqiqotlari G'arbiy Yevropa sharqshunosligida turkiy adabiyotga bo'lgan ilmiy qiziqishning kuchayishiga ham katta ta'sir ko'rsatdi. Uning asarlarida turkiy adabiyotning boy an'analari, badiiy uslubi va tarixiy rivojlanish bosqichlari haqida muhim ma'lumotlar berilgan. Shu sababli Gibbning ilmiy ishlari nafaqat Navoiy ijodini o'rganishda, balki umuman turkiy adabiyot tarixini tadqiq qilishda ham muhim manba sifatida e'tirof etiladi. Natijada Alisher Navoiy ijodi G'arbiy Yevropa sharqshunosligida alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllanib, uning asarlari va adabiy merosi ko'plab tadqiqotlarning markazida turadigan muhim ilmiy mavzuga aylandi. Bu holat Navoiy merosining jahon adabiyoti va madaniyati tarixidagi o'rnini naqadar muhim ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, G'arbiy Yevropa sharqshunosligida Alisher Navoiy ijodini o'rganish jarayoni XIX asr oxiri va XX asr boshlarida sezilarli darajada rivojlandi. Bu jarayonda ingliz sharqshunosi Elias John Wilkinson Gibbning ilmiy tadqiqotlari alohida ahamiyat kasb etdi. U turkiy adabiyot tarixini tizimli ravishda o'rganib, Markaziy Osiyo adabiy an'analari, ayniqsa Navoiy ijodining turkiy adabiyot taraqqiyotidagi o'rnini ilmiy asosda ko'rsatib berdi. Gibb o'z tadqiqotlarida Navoiy ijodini turkiy tilning badiiy imkoniyatlarini namoyon etgan muhim adabiy meros sifatida baholadi va uning ijodining keyingi turkiy adabiyot rivojiga ta'sirini alohida ta'kidladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Gibbning ilmiy ishlari G'arbiy Yevropa ilmiy muhitida Navoiy ijodiga bo'lgan qiziqishning ortishiga muhim turtki bo'lgan. Uning asarlari orqali Yevropa olimlari turkiy adabiyotning boy an'analari bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Keyinchalik boshqa sharqshunos olimlar ham Gibb tadqiqotlariga tayanib, Navoiy merosini yanada chuqurroq o'rganishga kirishdilar. Natijada Navoiy ijodi G'arbiy Yevropa sharqshunosligida muhim ilmiy tadqiqot obyektiga aylandi. Bugungi kunda ham Navoiy merosi xalqaro ilmiy muhitda o'rganilayotgan dolzarb mavzulardan biri bo'lib qolmoqda. Bu esa uning ijodiy merosi jahon adabiyoti tarixida muhim o'rin egallashini yana bir bor tasdiqlaydi.

Adabiyotlar

1. Gibb, E. J. W. (1900). A History of Ottoman Poetry. London: Luzac & Co.
2. Navoiy, A. (1965). Xamsa. Toshkent: Fan nashriyoti.
3. Qosimov, B. (2004). O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: O'qituvchi.